

7. Літературознавчий словник-довідник. – К., 1997.
8. Огюст Контъ / Перевод И. Шапиро, под. ред. Э. Радлова // Родоначальники позитивизма. – СПб., 1912. – Вып. 4.
9. Огюст Контъ / Перевод И. Шапиро, под. ред. Э. Радлова // Родоначальники позитивизма. – СПб., 1917. – Вып. 5.
10. Павличко С. Д. Філософські поеми Івана Франка “Смерть Каїна”, “Похорон”, “Мойсей” і європейський романтизм // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.). – К., 1990. – Кн. 1.
11. Панков А. Вечное и злободневное. Современная проза: конфликты, темы, характеры. – Москва, 1981.
12. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

*Степан Ярема (Львів)*

## **Психологічна грама провідника народу в поемі Івана Франка “Мойсей” (гортаючи сторінки праці Якіма Яреми “Мойсей” – поема Івана Франка”)**

У своїх спогадах про І. Франка Я. Ярема, тоді молодий учитель української гімназії в Тернополі, пише: “Вже в 1912 р. намічалось святкування 40-ліття творчості письменника [І. Франка. – С. Я.] на 1913 р. і мені бажалось ушанувати чимось цю знаменну дату. Я готував тоді свою статтю про поему “Мойсей”. У 1912 р. вона вийшла друком у Тернополі у формі брошури, один екземпляр якої я, переборюючи великий страх у серці, вислав ювілярові з урочистою й щирою присвятою”. Ще цього самого року І. Франко у передмові до другого видання “Мойсея” висловив Я. Яремі, а водночас А. Крушельницькому, подяку за те, що “совісно зайнялися розбором і поясненням поеми”.

Тут мовиться про критичну студію “Мойсей” – поема Івана Франка” з такою присвятою: “На пошану сорокалітньої праці Духа-Творця новочасної України”.

У своїй праці Я. Ярема зосередився на психологічному аналізі основної сюжетної лінії в поемі – розгортання зовнішнього, з народом, та внутрішнього, з самим собою, конфліктів героя. Саме про це йтиметься нижче.

**Nemo propheta in patria sua**<sup>1</sup>. Ялова, червона, поросла рідкими кущами осоту та будяків долина біля підніжжя іржавих скель Моавських гір. На ній розкидані дрантиві намети, де животіють збідовані гебреї. Важко здогадатися, що це той народ, який перед сорока роками порвав кайдани рабства і, попри спротив могутнього фараона, рушив окрилений Мойсеєм в обітовану землю будувати свою державу. Думали вони тоді, що під Божою опікою буде це легкий похід до нового заможного життя. Проте не так сталося.

<sup>1</sup> Повний текст цього уривка латинського перекладу (Вульгати) Євангелія від Марка [6: 4] в українському перекладі І. Огієнка звучить так: “Пророка нема без пошани, хіба тільки в вітчизні своїй, домі своїм”.

Багаторічне блукання по пустелі й горах, голод, холод, пошесті погасили їхніх ентузіазм, породили в їхніх душах зневіру й озлоблення. Вони отаборилися біля самої межі Палестини, не маючи ні сил, ані охоти долати гори – останню перешкоду на шляху до мети. М'ясо стад стало для них найвищою ласкою, а на палкі заклики до походу в них була лиш одна відповідь: "Наші кози голодні". Та ще тужать вони за своїм невільницьким життям, коли були ситі та певні у завтрішньому дні.

Новоявлені лжепророки Датан і Авирон, граючи на нищих інстинктах юрби, закликають гебреїв податися в багаті східні краї на ласку новим панам і поклонитись їхнім богам, а Мойсея каменувати як ошуканця та зрадника народу, якого на угоду фараонові хотів знищити.

Самотній живе у своєму наметі Мойсей, Божий післанець та батько народу. Під вагою років, трудів і важких дум його велична постать похилилася, волосся посивіло, а чоло поорали зморшки. Сповнений палким бажанням вивести улюблений народ на світлу дорогу, він, незважаючи на погрози, ще раз виходить на вічевий майдан. Не підлаштовуючись під юрбу, картає її за лінивість, безглузду впертість, непокірність та апатію. То гнівно погрожуючи карою Єгови, то знов ласкаво умовляючи, намагається спонукати її до чину. Та надаремно. Підбурена юрба проганяє Мойсея з табору.

Так трагічно закінчується протистояння пророка і його народу.

Дальша дія розгортається вже у протиборстві роздвоєної Мойсевої душі – ясної її частини, власне його самого, з темною, яку уособлює Азазель, темний демон заперечення.

**"І ворушиться в серці грижа"**. Вигнаний з табору Мойсей, піднімаючись у п'ятні без стежки на вершини гір, гарячково роздумує над закидами, які йому зробив його власний народ. Сумніви закрадаються в його душу.

Чи добре він справляв заповіді Єгови, щоб з рабів зробити народ на Божу подобу?

Чи справді він це робив з Божого веління та безкорисної любові до народу, а не з прагнення вивищитися над ним і стати паном душ, і не з гордині та сорому, що його брати невольники?

...може хоривський огонь  
Не горів на Хориві,  
Лиш у серці завзятім твоїм  
У шаленім пориві? [2: т. 5: 245]

І врешті, чи добре він зробив, виводячи гебреїв з насиджених від поколінь місць і рабства, до якого вони вже звикли.

Проте ці сумніви не зламали Мойсея, але все ж таки розхитали його переконання в корисності своєї праці для народу та в етичній чистоті його намірів і божественної їх спонуки. У сум'ятті він звертається до Єгови, благаючи:

Обізвися до мене ще раз,  
Як колись на Хориві! [2: т. 5: 242]

...Скажи:  
 Я чинив твою волю,  
 Чи був іграшка власних скорбот,  
 І засліплення, й болю? [2: т. 5: 247]

Проте Єгова мовчав і, коли настала ніч, Мойсей знесилений упав на землю.

**“У серці важка боротьба”.** Починається другий етап внутрішнього конфлікту Мойсея, значно глибший, загальніший і тому грізніший, ніж перший.

Сниться Мойсееві його мати, яка пестливими словами заколисує його біль, бідкається над його змарнованим життям, покладеним на жертвник народу. Ці уболівання поступово переростають у філософічні міркування, що заперечують ціложиттєву діяльність пророка. Адже, – говорить вона, – світом правлять споконвічні закони, які визначають всі події, що відбуваються. Супроти цих законів безсильний навіть сам Єгова. Діяння всупереч їм – це шаленство, приречене на невдачу, і ніхто не збагне, до чого воно може привести. Якщо кам’яну брилу зрушити з гори, вона покотиться вниз, розбиваючись на друзки, і ніхто не може покерувати їх летом, бо ними керують незалежні від чиєїсь волі закони. Саме так Мойсей зрушив гебреїв і підуть вони тепер манівцями, немов той сліпий гігант Оріон, якого веде до сонця збиточний хлопчик, повертаючи то в той, то в інший бік.

А ти молишся! Бідне дитя!  
 Де твій розум, де сила!  
 Ти ж хапашся піну благать,  
 Щоб ріку зупинила! [2: т. 5: 253] –

завершує своє нашіптування Азазель, бо це він під личиною матері повчав Мойсея.

Мойсей знаходить у собі ще стільки сили, щоб відкинути такі міркування, в яких нема ні любові, ні моралі, ані заохочення до праці, а людина стає безвільним об’єктом, байдужим до всього. Однак його райдужні мрії значно зблякли. Азазелеві вдається посяяти неспокій в душі пророка, хоч його серце ще горить любов’ю до народу і бажанням поліпшити його долю.

**Через безодню розпачу до прозріння.** Щоб остаточно зламати Мойсея, Азазель відкриває йому майбуття Ізраїлю. Тут поет уперше виходить поза межі реально можливого, використовуючи свого роду *deus ex machina*.

Перед очима Мойсея з’являється Палестина, бідний, невеликий край, вже заселений різними племенами. Одна за одною перед Мойсеєм пропливають картини майбутнього гебреїв: пожежі, руїни, потоки крові і гори вбитих, вавилонський полон і врешті римські легіони, що спустошують край і розпорошують гебреїв по цілому світу. Ось який цей рай, до якого Єгова посилає його народ. І

Упав він лицем до землі:  
 “Одурив нас Єгова!” [2: т. 5: 258] –

крик відчаю виривається з його грудей.

Стало темно, повіяв ураганний вітер, задрижали освітлені блискавками руді скелі під ударами громів, а з неба полилися дощові потоки.

Поволі все стихає. Повіяло леготом, запахли квіти. Так після розпачу й у серці Мойсея починає відроджуватися віра і надія, перемагає те живлюще божеське в людині (Гетеве "das Göttliche"), що в найтяжчі хвилини життя підносить її, загоєє рани. У Мойсея визріває думка, що дотепер він неправильно розумів щастя свого народу лише як матеріальний добробут, бо не в золоті і завоюваннях його призначення. Насправді обітований край – це символ духового царства. Серцем Мойсей чує голос Єгови:

І будете ви свідки мені  
З краю світу до краю,  
Що лиш духу кормильців з усіх  
Я собі обираю.

4. Хто вас хлібом накормить, той враз  
З хлібом піде до гною;  
Та хто духа накормить у вас,  
Той зіллється зо мною [2: т. 5: 261].

Завоювати царство духа – ось що народ вивидить і до чого він повинен стреміти.

Ці слова – це заповіт І. Франка українському народові, квінтесенція досвіду його життя.

**І. Франко та його Мойсей.** Ізраїль у поемі "Мойсей" – це український народ, дарма, що замаскований чужими побутовими і географічними реаліями. Сама поема – це інтимна сповідь І. Франка про свої переживання й роздуми над долею народу та його майбутністю. Водночас – це виклад світогляду поета, що кристалізувався протягом десятиліть під час його всебічної, воістину титанічної праці на письменницькій, політичній і науковій ниві. Вона органічно впливає з усієї попередньої його творчості і є її високомистецьким узагальненням та вивершенням.

П'ять років раніше у статті "Поза межами можливого" автор, критикуючи марксизм за односторонність і фаталізм, пише: "...не самі тільки потреби жолудка [...] гонять чоловіка до витворювання економічних дібр, а цілий комплекс його фізичних і духових потреб. Продукція, невпинна і чимраз інтенсивніша культурна праця – це вплив потреб і ідеалів суспільності" [2: т. 45: 283].

Як же співзвучна нещадна критика хиб характеру гебреїв з десять років раніше написаним нищівним осудом своїх земляків у гіркій сповіді поета "Дещо про себе самого" як "раси обважнілої, незграбної, сентиментальної, позбавленої гарту й сили волі, малоздатної до політичного життя на власному смітнику і такої плідної на перевертнів найрізномоднішого сорту" [2: т. 31: 31].

Та найбільше це стосується другого етапу внутрішнього конфлікту – протистояння Мойсея скептицизмові та фаталізмові. І знову у вищезитованій статті читаємо: "Як син селянина-русина, вигодований чорним селянським хлібом, працею твердих

селянських рук, почуваю обов'язок [...] відробити ті шеляги, які видали селяни на те, щоб я міг видряпатися на вершину, де видно світло, де пахне волею, де ясніють вселюдські ідеали” [2: т. 31: 31].

Коли дух поета-мислителя рвався у простори вічних загальнолюдських проблем, то цілим серцем він прикипів до свого народу, який у політичному і культурному розвитку відстав від сусідів. Треба було надолужувати те, що інші народи вже пройшли, і тепер могли собі дозволити і модний песимізм, і зневіру.

Й І. Франко стає в першому ряді борців за загальнолюдські права для свого народу, за підняття його культурного й економічного рівня, за сучасне українське письменство, мистецтво та науку. Довелося самому пробивати дорогу, долаючи опір чужої влади і відсталих, консервативних і збайдужілих земляків, терплячи цькування та нестатки. Довелося витратити час на дрібниці, щоб “відповісти потребам хвилі і заспокоїти злобу дня” [2: т. 31: 308], коли його ум злітав на вершини людської думки.

Цілком природно, що за таких обставин І. Франко переживав “дні журби”, коли його охоплювала зневіра у своїй діяльності, яка видавалася його скептичному розумові марною, не вартою таких зусиль і самовідречення, і приносила йому лише прикрощі.

Однак це були лише хвилини слабкості, бо І. Франко твердо вірив, що український “народ, хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, [...] хоч і сьогодні бідний, недолугий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для цього народу і ніяка праця не піде на марне” [2: т. 31: 31].

Саме у такому вирішенні конфлікту Я. Ярема вбачає основну ідею поеми “Мойсей”.

Поема “Мойсей” і сучасність. Поема “Мойсей” відіграла неоціненну роль у національному усвідомленні українців, і то не тільки Галичини, та в патріотичному вихованні молоді. На запрошення громадських організацій І. Франко, хоч уже важко хворий, виїздив у галицькі міста, де його з захопленням вітали. Тут він читав свого “Мойсея” в переповнених залах перед благовійними слухачами, серед яких було багато учнівської молоді. У 1909 році А. Крушельницький опублікував докладний розбір поеми [див.: 1], що значно посприяло її вивченню в старших класах українських гімназій. Особливу увагу їй приділяли в західних областях у міжвоєнний час, коли учні вивчали напам'ять, часто з власної ініціативи, окремі частини поеми (передусім десяту пісню) або й цілу поему. Без перебільшення можна стверджувати, що “Мойсей” І. Франка був потужним каталізатором постановня Західноукраїнської народної республіки, а згодом – героїчної боротьби за волю України.

За радянських часів поему не можна було навіть згадувати. У спогадах М. Коцюбинського про те, як І. Франко писав “Мойсея”, це слово зазвичай заміняли три крапки. У 1970-х роках під час моїх оглядин нової експозиції музею І. Франка, коли я наважився підняти заслону над цим словом у цитаті з М. Коцюбинського, чергова підняла страшний крик і взялася викликати міліцію.

Сьогодні Франкова поема є чи не найзлюбоденнішим високомистецьким твором української літератури.

Чи не відображає юрба виснажених, озлоблених і знеохочених до дальшого походу гебреїв, багатьох сучасних українців? І в цих, і в тих переважають споживацькі прагнення, вони з тугою згадують сите, на їхній погляд, рабство, якого не осмислювали.

Чи немає в нас подібних Авіронові і Датанові політиків, які закликають іти з поклоном на схід у нову неволю. Навіть деякі інтелігенти сумніваються, чи варто було виходити з Союзу, де, на їхню думку, матеріальна стабільність була забезпечена.

Які ж українські партії ставлять на чолі своєї програми духові цінності: розвиток української культури, науки, виховання свідомої молоді і розуміють, що без цього неможливий економічний прогрес?

Є й такі, які вважають, що, маючи російські культурні багатства, немає сенсу створювати свої.

І це на 15-му році незалежності!

Незважаючи на те, ми мусимо повірити словам І. Франка, зверненим до українського народу про його майбутнє:

І прийде час, і ти з огненным видом  
Засяєш у народів вольних колі.  
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі  
І глянеш, як хазяїн домовитий,  
По своїй хаті і по своїм полі [2: т. 5: 214].

### Література:

1. Крушельницький А. Іван Франко (поезія). – Коломия, 1909.
2. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

*Микола Легкий (Львів)*

## Неосягнені горизонти Франкової прози (актуальні проблеми наукових досліджень)

Рідше, ніж поезія, частіше, ніж драматургія ставала предметом наукових студій проза Івана Франка, – можна констатувати у час 150-літнього ювілею письменника. Чому саме так, – однозначно відповісти важко. Та можна ствердити, що й прозовим текстам І. Франка пощастило (особливо за останні роки) на розмаїття дослідницьких підходів, методів, способів інтерпретацій. Одні твори розглядали частіше й ретельніше (цикл “Борислав”, “На дні”, “Борислав сміється”, тепер уже